

**Recenzja: *Časové a prostorové souvislosti
tradiční lidové kultury na Moravě*
(Czasowe i przestrzenne uwarunkowania
tradycyjnej kultury ludowej na Morawach).
Red. Roman Doušek, Daniel Drapala.
Brno, Masarykova univerzita, 2015, 224 strony**

Region Moraw jest obszarem o niezwykle bogatej i zróżnicowanej kulturze tradycyjnej. Badania nad jej przejawami, wyróżniającymi artefaktami czy w końcu ich źródłami i przemianami zajmowały w szczególności akademików i muzealników skupionych wokół Instytutu Europejskiej Etnologii Uniwersytetu Masaryka w Brnie. Jednym z wielu działań odnoszących się do dokumentacji, opisu i zrozumienia kultury tego regionu był projekt stworzenia systemu informacyjnego, za pomocą którego stało się możliwe określenie przestrzennego usytuowania wybranych artefaktów kultury tradycyjnej, na podstawie różnych źródeł historycznych (pisanych i ikonograficznych). Rezultatem tych działań jest również omawiana publikacja, wpisująca się w naukową refleksję nad różnorodnością kultury tradycyjnej obszaru Moraw.

Książka *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě* to praca zbiorowa, powstała pod redakcją Romana Douška i Daniela Drapaly. Została przygotowana w ramach projektu „Geografický informační systém tradiční kultury (1750–1900)” (Geograficzny system informacyjny kultury tradycyjnej (1750–1900)), zrealizowanego na Uniwersytecie Masaryka w Brnie. Wspomniani redaktorzy wraz z Aleną Křižovou, Martiną Pavlicovou i Miroslavem Valką są autorami poszczególnych rozdziałów. Publikacja składa się z sześciu zasadniczych części: *Autochtonnost* (Autochtoniczność), *Externí vlivy* (Wpływy zewnętrzne), *Stálost v čase* (Ciągłość czasowa), *Proměna v čase* (Przemiany w czasie), *Terito-*

riální jednota (Jedność terytorialna), *Teritoriální rozrůžněnost* (Zróźnicowanie terytorialne). Każda z części jest poprzedzona wprowadzeniem, autorstwa Romana Douška, wskazującym przyczyny dokonanego doboru tematów.

Wspomniane działy można uporządkować w formie trzech korespondujących z sobą dwugłosów, wskazujących na niejednorodność i niejednoznaczność zjawisk kulturowych (kultura lokalna – kultura obca, stałość – zmienność czasowa, stałość – zmienność przestrzenna). Jak podkreślono w ogólnym wprowadzeniu do książki, zabieg ten był zamierzony. Analiza licznych materiałów źródłowych wykazała współistnienie oraz silne oddziaływanie różnorodnych czynników, których pominięcie w znacznej mierze zubożyłoby obraz kultury regionu Moraw.

Autorzy w założeniu za tradycyjną kulturę ludową Moraw uznali sposoby myślenia i działania ludności zamieszkującej morawskie wsie oraz miasteczka wiejskie¹. Omówione w pracy przykłady stanowią jedynie wybór spomiędzy wielu zjawisk tejże kultury, których opisy zachowały się w materiałach źródłowych. O wyborze zdecydowała między innymi różnorodność tych zjawisk, wskazująca na wielowarstwowość rzeczywistości wiejskiej w przeszłości. Autorzy starali się także przybliżyć tematy odnoszące się do form życia codziennego na obszarach wiejskich.

Nieprzypadkowy był również wybór cezury czasowej, którą stanowią lata 1750–1900. Okres ten, jak dowodzą redaktorzy, w studiach nad kulturą wiejską badanego regionu ma kluczowe znaczenie. W tym czasie wzrastała liczba informacji o materialnych i niematerialnych przejawach kultury ludowej, między innymi w konsekwencji postępujących procesów modernizacji i industrializacji, warunkujących nieodwracalne zmiany w jej obrębie. Materiały źródłowe wówczas zgromadzone budują dwa zupełnie różne obrazy kultury wiejskiej: trwałe i niezmiennie formy przekazywane w procesie transmisji pokoleniowej – z jednej strony oraz elementy nowoczesne, często obcego pochodzenia – z drugiej. Te często biegunowo różne dane uzasadniają przyjęty w publikacji układ i kolejność rozdziałów oraz sposób prezentowania wybranych tematów.

Pierwszy „dwugłos”, a więc dwa pierwsze działy, jest poświęcony ludności wiejskiej. Usytuowanie głównych aktorów na początku książki wynikało ze świadomego zamiaru. To właśnie mieszkańcy wsi byli twórcami kultury ludowej poprzez wytwarzanie własnych elementów kulturowych oraz konsekwentne ich podtrzymywanie w sposobach życia codziennego i pokoleniowym przekazie. To również lud twórczo przyswajał wpływy zewnętrzne. W końcu to rodzima ludność, w końcowej fazie wyznaczonego okresu, dokonywała dynamicznych zmian we własnej kulturze.

Przejawy form autochtonicznych przybliżono dzięki omówieniu ciągłości trwania zarówno niektórych dziedzin wytwórczości wiejskiej (Drápala), wybranych czynności związanych z pracą na polu (Válka), jak i użytkowania archaicz-

¹ Określenie „miasteczka wiejskie” jest stosowane w opisach tradycyjnej kultury Czech i Moraw.

nych części odzieży (Křižová) czy pierwotnych form tanecznych (Pavlicová). Dopełnieniem obrazu różnorodności wiejskiej kultury są przykłady omówione w części drugiej. Tu również zostały wskazane przykłady z zakresu stroju ludowego (Křižová), kultury agrarnej (Válka), folkloru muzycznego i tanecznego (Pavlicová). W tym przypadku przyjęto jednak odmienną perspektywę – w analizach został uwzględniony aspekt recepcji i dopasowania wzorów obcych do potrzeb własnych. Jednym z bardziej znaczących źródeł determinujących przeobrażenia w kulturze wiejskiej był Kościół. Problematyce powstawania nowych miejsc kultu w środowisku wiejskim poświęcono jeden z rozdziałów tej części (Doušek).

W drugim ujęciu osią łączyącą kolejne rozdziały jest czas. Z jednej strony poddano analizie zjawiska o możliwej do stwierdzenia trwałości i formie nieomal niezmiennionej w czasie. Warto podkreślić, że autorzy skupili się nie tylko na artefaktach, których genealogię można określić na podstawie zachowanych źródeł, ale również na takich, których „odwieczność” wyznaczana jest świadomością ich nosicieli. Z drugiej strony wskazano na wariantowość wzorów kultury ludowej oraz absorbowanie wpływów zewnętrznych.

Swoisty konserwatyzm i przywiązanie do odwiecznych i niezmiennych, a przez to „uświęconych” tradycji zostały rozpatrzone na kilku przykładach. Jednym z nich jest wiejskie czytelnictwo, które niemal do XIX wieku ograniczało się do kilku pozycji czytanych i dziedziczonych przez kolejne pokolenia (Drápala). Kolejne egzemplifikacje tego myślenia dotyczą stosowania prawa zwyczajowego w obrzędowości rodzinnej (Pavlicová) oraz długiego trwania funkcji obrzędowej płacht, które stanowiły istotne wyposażenie panny młodej, tzw. *úvodnic* i *koutnic* (Křižová). Przeciwwagę dla form odwiecznych, utrwalonych w środowisku wiejskim dzięki silnemu przywiązaniu do nich samych użytkowników, stanowią wpływy zewnętrzne, wymuszające na mieszkańcach dokonywanie zmian. Autorzy wskazali przede wszystkim na różnego rodzaju normy – w formie zakazów i nakazów – które wpływały na różne aspekty życia codziennego. Począwszy od sposobów gospodarowania, takich jak zmiana prawa budowlanego (Válka), zmiany i regulacje w zakresie wytwórczości rękodzielniczej (Drápala) czy konsumpcja (Drápala), a skończywszy na zmianach w mentalności ludności wiejskiej, jak regulacja dotycząca religijności ludowej (Doušek).

Ostatnią, trzecią perspektywą rozważań w zakresie wskazanego tematu jest przestrzeń. Autorzy w dziale *Teritoriální jednota* (Jedność terytorialna) przedstawili te elementy kultury tradycyjnej, które umożliwiają wskazanie jednorodnego kulturowo obszaru, jakim jest region Moraw, jednocześnie w części *Teritoriální rozrůžněnost* (Zróżnicowanie terytorialne) przeciwstawili takiemu stwierdzeniu przykłady, które wskazują na dyferencjację zjawisk kulturowych (dotyczącą formy i znaczenia). Analizy tej różnorodności dokonano ze względu na czynniki obiektywne (możliwość obserwacji), jak również subiektywne (znaczenie nadawane przez samych użytkowników).

Jednorodność terytorialna niektórych zjawisk kulturowych zasadniczo wpływała na uniformizm morawskiej wsi (częściowo zagadnienie to zostało przybliżone w pierwszej części publikacji). Tezę tę potwierdzają spostrzeżenia dotyczące wybranych zjawisk z zakresu tzw. kultury duchowej, jak niektóre wątki folklorystyczne (Pavlicová) i magiczne formuły lecznicze (Doušek), czy kultury materialnej, na przykład lokalnej wytwórczości (D. Drápala) i stroju typu karpackiego (Křižová). Ostatni dział książki został poświęcony problematyce zróżnicowania terytorialnego. Jak wspomniał autor wprowadzenia, w drugiej połowie XIX wieku zagadnienie to było intensywnie eksploatowane przez ówczesnych badaczy, czego rezultatem stały się liczne materiały źródłowe. Szczególną uwagę przykładano do elementów kultury, które były najlepiej widoczne – budownictwa i stroju ludowego. W wyniku przyjęcia takiej optyki udało się do dziś zgromadzić znaczną ilość wiadomości z tego zakresu. Konsekwencją tego jest zawartość merytoryczna tej części publikacji: Válka przybliżył typologię budynków mieszkalnych występujących w badanym czasie na terenie Moraw, natomiast Křižová – regionalne typy odzieży ludowej. Szersze spojrzenie na przebieg dyferencjacji zaproponował Drápala, zwracając przy tym uwagę na procesy formowania się tożsamości lokalnej i odrębności mieszkańców tego regionu.

Ogromnym atutem omawianej pracy jest jej strona graficzna. Publikacja zawiera reprodukcje wielu historycznych zdjęć, rysunków i map; w sumie dwieście dziewięćdziesiąt ilustracji. Tak obszerny materiał ikonograficzny, opatrzone szczegółowymi opisami, można traktować jako dodatkową, a wręcz równoważną (obok rozdziałów), część publikacji.

Książka stanowi bogate kompendium wiedzy na temat kultury tradycyjnej regionu Moraw. O jej szczególnej atrakcyjności decyduje sposób prezentowania omawianej problematyki oraz materiał ikonograficzny, dopełniający głos naukowców.

Anna Drożdż